

NEOLIBERALNI MITOVI GLOBALIZACIJE
I PSEUDO-TRŽIŠNE TRANZICIJSKE PRIVREDE

*NEOLIBERAL MYTHS OF GLOBALISATION
AND PSEUDO-MARKET TRANSITION ECONOMIES*

VESELIN DRAŠKOVIĆ,

Univerzitet Crne Gore, Fakultet za pomorstvo Kotor

Apstrakt : Neoliberalni ekonomski mitovi su osnova i zajednički imenilac procesa globalizacije i postsocijalističke privredne tranzicije. U radu se polazi od hipoteze da se radi o tijesno povezanim fenomenima, čije se evidentne sličnosti reflektuju preko dominantno izraženih interesnih motiva „reformatora” i primjene neoliberalnih ekonomskih recepata. Pri tome se dokazuje da monističke pseudo-tržišne reforme u periodu postsocijalističke tranzicije nijesu uspjele da supstituišu ogroman institucionalni vakuum, i da su čak dovele do njegovog širenja i pretvaranja u kvazi-institucionalizaciju.
Ključne riječi : globalizacija, tranzicija, pseudo-tržišna privreda, neoliberalizam.

Abstract : Neoliberal economic myths are the basis and denominator of the globalization processes and post-social economic transition. The article's starting point is the hypothesis that these are two interrelated phenomena, reflecting their evident similarities through the dominantly expressed interest motives of „reformers” and application of neoliberal economic recipes. In addition to this, the article is providing evidence that monistic pseudo-market reforms in the period of post-socialist transition haven't succeeded in compensating for a vast institutional vacuum, and that they have even led to its spreading and turning into a quasi-institutionalization.

Key Words : Globalization, Transition, Pseudo-Market Economy, Neoliberalism.

„Istorija savremenog slobodnog tržišta napisana je u šokovima . Neka od najozloglašenijih kršenja ljudskih prava u proteklih 35. godina , koja se obično prikazuju kao sadistički akti antidemokratskih režima , u osnovi su počinjani ili s namjerom terorisanja javnosti ili pripremanja tla za uvođenje radikalnih reformi u cilju uspostavljanja slobodnog tržišta“.

Naomi Klein

JEL Classification: F 02; D 02; P 20;
Original scientific paper; Recived: April 10, 2010

1. Uvod

Globalna ekonomska kriza je uticala na značajnu redukciju broja autorskih radova o ekonomskoj globalizaciji, pa čak i o globalizaciji uopšte, ali i ništa manju redukciju optimizma u pogledu njenih dometa i rezultata. Najnovija kriza je pokazala da su bili pravilni moji zaključci, analize, dileme, sumnje i pitanja vezana za globalizaciju, njene izazove i domete, koje sam iznio u monografiji „Kontrasti globalizacije” (2002). U navedenom tekstu sam analizirao neoliberalne osnove globalizacije (Ibid., ss. 39-43) i ukazao na raskorak između retorike (proklamovanje principa navodne tržišne konkurencije) i realne prakse, koja navedeni princip krajnje surovo redukuje, jer se po potrebi lavira između korišćenja neoliberalizma (prema bogatoj manjini) i protekcionizma (prema siromašnoj većini). U radu „Individualizam i instituti” pokušao sam da objasnim a) kako vulgarno primijenjeni teorijski neoliberalni ekonomski model lavira između mita i stvarnosti,

primjenom strategije dvojnih standarda i pseudo-liberalnog tumačenja odnosa individualizam-institucionalizam i b) činjenicu da ne postoji protivrječnost i isključivost između individualnoga i institucionalnog (Drašković 2005).

Naučno-ideološki i praktični fenomen postsocijalističkog ekonomskog neoliberalizma nije slučajna. On ima svoje jasne izvore, korijene i motive. Vremenski se pojavio u doba sloma socijalizma, kao reakcija na dugoročnu vladavinu vulgarizovane i dogmatizovane marksističke političke ekonomije. U nedostatku originalne sopstvene razvojne koncepcije, tržišni „reformatori“ su se odlučili za novo vulgarizovanje, ovaj put navodnog „zapadnog neoliberalizma“, koji je štutio interese krupnog transnacionalnog kapitala, jer su mu državne granice bile razvojna barijera. Neuspješne postsocijalističke modifikacije pravljene su po tuđim receptima i bile su funkcionalno ukomponovane da podrže filozofiju krupnog kapitala u globalnim i lokalnim relacijama. Došlo je do paradoksalnih rezultata:

drastičnog pada svih ekonomskih pokazatelja i siromašnja većine naroda, s jedne, i enormnog bogaćenja pojedina, među kojima i pojedinih zagovornika vulgarizovanog neoliberalizma. To su nepobitne i indikativne činjenice.

Metodologija masovne vaučerske privatizacije je bila veoma efikasna i brzometan način preraspodjele ogromnih nacionalnih bogatstava u ruke uskih grupa pojedina (ostvarivanje nelegitimnih koristi). Ideologija se zasnivala na obećanjima i parolama o masovnosti, obezbjeđenju jednakosti (opet!), tržišnoj konkurenciji, ekonomskim slobodama i sl. Sve je to grubo narušeno. Poslije grabeške privatizacije i drugih netržišnih načina bogaćenja, nastupio je period dominacije rentno orijentisanog ponašanja, čija se sjenka zove siva ekonomija. Sve je to bilo u funkciji vulgarizovanja filozofije neoliberalizma, koje se zasnivalo na jednostranom veličanju tržišta, čak i u navedenim deformisanim uslovima, koji su doveli do značajnog smanjenja stepena ekonomske slobode. Po određenim svojstvima i pojavnim oblicima, ekonomski neoliberalizam na globalnom i lokalnom planu liči na ekonomski neoimperijalizam.

Tranzicija pretpostavlja radikalne promjene odnosa i oblika privređivanja, svojine, mehanizama regulacije, političkog i normativnog režima. Realne i korijenite institucionalne promjene su opšti okvir, zajednički imenilac i preduslov svih ostalih promjena. One omogućuju i pospješuju ekonomsku stabilizaciju, rast i razvoj. Neefikasnost mnogih privreda u tranziciji objašnjava se institucionalnim vakuumom i porastom transakcionih troškova adaptacije na tržišne uslove privređivanja i formiranja novih instituta.

2. Globalizacija i mitovi o njoj

Postoji mnogo definicija globalizacije, ali je s ekonomskog aspekta prihvatljivo uslovno tumačenje, prema kojem ona predstavlja proces stvaranja jedinstvenog svjetskog tržišta roba, usluga, resursa, finansijskih sredsotva, tehnologija i intelektualne svojine. Globalizacija suštinski predstavlja pokušaj nove faze socijalizacije proizvodnje, koja je počela još u antičko doba, kad je prvi put došlo do podjele rada. Revolucionarnom ubrzanju razmatranog procesa presudno su doprinijeli sledeći događaji:

- ❑ preobražaj sfere usluga u osnovu savremene privrede,
- ❑ „bum“ direktnih stranih investicija (koje su početkom poslednje decenije prošlog vijeka tri puta premašile svjetski BDP - 270:120 milijardi USA\$, a u drugoj polovini iste decenije su, prema podacima Svjetske banke, premašile 1.300 milijardi USA\$ godišnje),
- ❑ burni razvoj savremenih tehnologija (transporta, komunikacija, informacija i dr.),
- ❑ razvoj procesa transnacionalizacije svjetske privrede i
- ❑ uvođenje novih globalnih menadžment strategija, poput poslovnog umrežavanja.

Poslednjih desetak godina napisan je veliki broj monografija i članaka u kojima se razmatraju pitanja globalizacije, među kojima je posebno značajno pitanje socijalno-ekonomskih posledica koje ona proizvodi. Teško se

složiti s mnogim shvatanjima pojedinih autora po navedenom pitanju, kao što je teško analizirati sva ta shvatanja. Zato će se ovdje uopšteno istaći nekoliko „mitova“ o globalizaciji, a kasnije će se analizirati monistički mit pseudo-tržišne privrede.

Prvi, shvatanje da je globalizacija stvaranje novog svjetskog privrednog poretka, bez kriza, jer informacije kao glavni proizvod „nove ekonomije“ ne nestaju kad se konzumiraju, pa njihovu vrijednost ne određuju troškovi proizvodnje, nego broj pretplatnika, koji stalno raste. Recesija iz 2000. i aktualna svjetska finansijska i ekonomska kriza poslednjih godina su pokazali da se radi o zabludi.

Drugi, ekonomska stvarnost nije potvrdila romantične ideje o tržištu kao savršenom informacionom i institucionalnom sistemu. Mnogi poznati ekonomisti su dokazali da razvijeno tržište karakteriše asimetričnost informacija. Praksa je pokazala da se proizvodnja društvenih dobara, posebno onih koji su povezani s razvojem ljudskog kapitala, ne smije oslanjati na tržišne zakone. Tržište ne može riješiti brojne energetske, ekološke, demografske, socijalne i druge društvene izazove globalizacije. Čak je i tvorac „otvorenog društva“ Dž. Soros priznao da je tržišni fundamentalizam postao „vladajuća apriorna ideologija, koja pretpostavlja bolesnu supstituciju ljudskih vrijednosti novčanima“. Mit o tržišnoj privredi se pojavljuje kao bog, čija je religija neoliberalizam (vjera u tržište i „sposobne“ pojedince), a sveštenici interesno zainteresovani i privilegovani pojedinci. Mesarić ističe stav mnogih autora, koji smatraju da je to globalna ideologija bez morala (2006, s. 614). Naravno, paralelno s brojnim kritikama postoje i mnoga odbravanja, ali se svi ti stavovi u najmanju ruku razlikuju po stepenu naučne i logične apstraktnosti, objektivnosti i konzistentnosti. To jeste globalna ekonomska ideologija, ali se mora znati da se ona itekako reflektuje u mnogim lokalnim sredinama. Razlika je „samo“ u tome što na globalnom nivou korist od njene primjene imaju transnacionalne korporacije kao „marionete tržišta“ (J. K. Galbraith 1977, s. 282), kakve god da su i što god da jesu i da znače, a na lokalnom nivou korist izvlače nomenklature na vlasti i njihovi lobisti. Žrtava („vjernika“) je previše, ali nije riječ samo o siromaštvu, nego i o izgubljenom razvoju, nepostojanju konzistentnih razvojnih strategija, reprodukcijom kriza, ekološkim katastrofama, širenju neizvjesnosti i dr.

Treći, nacionalne države navodno ne ispunjavaju uslove iz post-industrijskog društva, a suverenitet, BDP, domaće tržište, porezi, carine i drugi državni instrumenti su izgubili svoj ekonomski smisao. Što je manje državno miješanje u privredi, veće su šanse za izlazak iz krize. Stopa privrednog rasta je obrnuto proporcionalna državnim privrednim aktivnostima, itd. Iskustva posljednjih godina, o posebno najnovija (krizna) ne govore u prilog navedenim mitskim tezama. Globalizacija u razvijenim državama ne dovodi do smanjenja, nego samo do promjene prirode državne djelatnosti. Vlada ne bi trebala da subvencionise poslovanje komercijalnih firmi i alokaciju resursa između njih. Ali, kontrola nad korišćenjem globalnih biosfernih, ljudskih, informacionih, finansijskih, organizacionih i ino-

vacioni resursa ne može se i ne smije se potpuno prepustiti tržištu, makar ne bez državne kontrole. Šta tek reći za neumitnu činjenicu da „*sveta mjesta ne ostaju pusta*” - umjesto državnih i međunarodnih organizacija u mnogim oblastima djeluju spekulativne i terorističke grupe, koje tržište ne može kontrolisati.

Nesporna ja potreba smanjenja administrativnih troškova i subvencija, ali isto tako je neophodno povećanje državnih ulaganja u nauku, obrazovanje, zdravlje i infrastrukturu. Na početku ovog milenijuma, najveće učešće javnih izdataka u BDP bilo je u Švedskoj (60%), a onda u Francuskoj, Danskoj i Finskoj. Francuska zauzima prvo, a Finska treće mjesto prema učešću socijalnih transfera u BDP (20-25%). Ali, to ne smeta Francuskoj da bude ispred svih drugih zemalja EU u pogledu rasta produktivnosti rada, a Finskoj da 2001. bude najkonkurentnija privreda u svijetu, a iza nje su Švedska, Švajcarska i Holandija.

Ovdje se mora ukazati na još jednu mitsku zabudlu - upoređenje država prema indeksu ekonomskih sloboda (koje izračunava *Heritage Foundation*). Ono je prilično irelevantno, jer je npr. Finska zauzimala tek 21. mjesto, dok su se među vodećima po „ekonomskim slobodama” u posmatranom periodu nalazili Argentina (deveto mjesto), Peru (14) i Bolivija (16), tj. države koje nijesu napravili nikakve posebne uspjehe u razvoju privrede (za razliku od Kine, Rusije, Indije i drugih država, koje nijesu zauzimale zavidna mjesta prema navedenom kriterijumu).

3. Institucionalno-monistički mit o pseudo-tržišnoj privredi

„Mesijanstvo” ekonomskog neoliberalizma kao inkarnacije neograničene tržišne moći i „idealnog” načina organizovanja privrede je ustvari institucionalno-monistički mit. On počiva na sistemu diskriminatorskih i dvojnih aršina: retorički oblikovanih jalovih imaginacija i praktične realizacije uskih individualno motivisanih interesa. Njegova realizacija dovodi do netržišno oblikovanih ekonomskih polarizacija i posledično adekvatnih socijalnih nejednakosti, koje na određen način predstavljaju njegov nusproizvod (J. Stiglitz) i *raison d'être* (D. Harvey). Pri tome je besmisleno kritikovati teorijski model ekonomskog neoliberalizma, jer se ni jedna vodeća ekonomska dugoročno nije potvrdila u praksi. Upravo je problem primjena razmatranog modela u praksi, praćeno drastičnom vulgarizacijom, pohlepom, socijalnom patologijom, odsustvom elementarnih etičkih principa i ogromnim negativnim posledicama. Neoliberalni kapitalizam je, prema mišljenju Ire Jackson, postao „*globalna ideologija bez moralā*” (Mesarić 2006, s. 614). Njena „diktatorska” primjena u državama postsocijalističkog tranzicijskog „kapitalizma” se pokazala kao mnogo gora i okrutnija, uz zanemarivanje i degradaciju humanizma, mnogih ljudskih i društvenih vrijednosti. Umjesto propagiranog „*trickle down*” efekta, zaživjela je neoliberalna „diktatura kapitala” (J. Ziegler) i manipulacija monopola (G. Myrdal), uz simuliranje demokratije, koja je svoje pipke raširila i na tako značajne oblasti kao što je nauka i obrazovanje.

Ekonomski instituti (tržišno regulisanje, državno regulisanje, svojina i kontrola) su regulatori i koordinatori ekonomskog ponašanja ljudi, formalna i neformalna „pravila igre” u društvu: dogovori, sporazumi, običaji, etička pravila, formalna privatna pravila i pozitivno pravo. Kao takvi, oni predstavljaju ograničenja, s jedne, i stimulacije, s druge strane za subjekte ekonomskih aktivnosti. Kvalitetne institucionalne promjene su pokretač privrednog razvoja. Ekonomski instituti doprinose funkcionalnosti i racionalnosti ekonomskih aktivnosti, a samim tim i ekonomskom razvoju društva. Smatra se da kvalitet instituta (ekonomskih i drugih) zavisi od političke stabilnosti, efikasnosti javne uprave, kvaliteta zakona i njihove primjene, vladavine prava, kontrole korupcije i slobode javnog mišljenja (Kaufman et al., prema: Budak, Sumpor 2009, s. 178).

Za efikasnost ekonomskih instituta od velikog značaja je stepen institucionalne konvergencije, koji predstavlja pokazatelj institucionalne komplementarnosti i sinergije. Pored toga, poznato je da ekonomski instituti imaju prioritetan značaj u komplementarnom djelovanju s ekonomskim slobodama, što pokazuje ne samo praksa, nego i teorijski postulat da je npr. svojina (kao institut) osnova i uslov ekonomske slobode.

U uslovima izražene postsocijalističke društvene i privredne nesistemnosti (organizacionog, institucionalnog i normativnog vakuuma) nije bilo moguće formiranje efikasnih ekonomskih instituta. Strukture vlasti su se opredijelile za rekombinovane institute, koji su omogućili uspostavljanje raznih oblika kvazi-institucionalnih odnosa. Forsiranje institucionalnog monizma (tržišnog) izazvalo je nesagledive krizne posledice. Razna tržišna ograničenja su doprinijela procvatu nekontrolisanih oblika tržišta, koji nemaju nikakvih zajedničkih elemenata s institutom efikasnog tržišnog regulisanja. Uslijedila je logična posledica – krizni elementi su se reprodukovali (nizak životni standard, socijalno raslojavanje, slab sistem motivacije, nezaposlenost, pad proizvodnje i svih ekonomskih pokazatelja, širenje socijalne patologije, nedovoljna vladavina prava i dr.). To je deformisalo i redukovalo ekonomsku stvarnost i opštu institucionalnu strukturu.

Institucionalne promjene su vremenski, strukturno, kvalitativno, kvantitativno i funkcionalno značajno zaostajale za drugim tranzicijskim promjenama, umjesto da budu njihov oslonac, stimulans i garant. Pored toga, postojao je veliki raskorak između formalno uspostavljenih ekonomskih instituta i ekonomskog ponašanja u praksi, koje je bilo daleko od regularnih normi. Praksa je pokazala da za formiranje efikasne privrede dominantno tržišnog tipa nije dovoljno srušiti stare kontrolne i upravljačke mehanizme socijalističkog sistema, privatizovati državnu imovinu i sprovesti standardne mjere makroekonomske liberalizacije i stabilizacije. Nijesu formirani mnogi tržišni instituti, pa čak ni neki njegovi osnovni segmenti, a nijesu se značajnije unaprijedile tržišna infrastruktura i kultura. Integralno tržište je još uvijek misaona imenica. Ukorijenili su se mnogi tržišni supstituti, mutantne i pseudo-tržišne strukture, koje samo imitiraju tržišnu infrastrukturu: buvljaci, crno, sivo i kvazi-tržište (koji su u funkciji preživlja-

vanya većine stanovništva), i monopoli (koji su u funkciji bogaćenja manjine - Drašković 2001, s. 69). Konkurencija je redukovana na navedene primitivne tržišne strukture. Sve analize tržišnih odnosa u većini postsocijalističkih država pokazuju da su monopoli do kraja iskoristili sve šanse koje su im se obilato ukazale (povlašćeno omogućile).

Dominacija uskih interesa je dovela do zloupotrebe vrijednih neoliberalnih ideja. Naučni neoliberalni model je zamijenjen neoliberalnom mitologijom, koja je djelovala ubjedljivo i mesijanski na stanovništvo, posebno u dijelu vjere i nade u više slobode, privatne inicijative, privatne svojine i odgovarajuće motivacije i efikasnosti. Kome je, uostalom, bilo stalo do nesporne istine da je svaka mitologija u principu iracionalna, a da ekonomski izbor počiva na racionalnom ponašanju? Redukovani individualizam (privilegovanih) je brzo postao temelj formalnog institucionalnog monizma kao teorijske i ideološke podloge neoliberalne ekonomske politike (koja liči na ekonomski kлокотризam, odnosno na „prodavanje magle“ - bez posledica po prodavce). Glavni uzrok navedenog fenomena je paradoksalna potreba da javna ekonomska politika služi privatnim i partijskim interesima.

Uporedo s uništavanjem socijalističkih dogmi, na njihovo mesto su se pojavile tranzicijske dogme, s neizvjesnim rokom trajanja i poremećenim vrijednosnim kriterijumima. Sjetimo se samo do čega je dovela dogma zvana „šok terapija“: u izboru prioriteta teleološki su zamijenjeni ciljevi (izlazak iz krize, ekonomski rast, efikasnost) sredstvima (liberalizacija, privatizacija, demokratizacija, institucionalizacija, stabilizacija). Nije slučajno što je P. Murell (1996, p. 31) prije deceniju i po primijetio da je riječ o „najdramatičnijoj epizodi ekonomske liberalizacije u ekonomskoj istoriji“.

Zna se da efikasno tržište ne može postojati bez dominantnog učešća specificirane i zaštićene privatne svojine kao ekonomskog instituta, koji predstavlja temelj autonomije privrednih subjekata u vršenju slobodnog izbora. Slaba institucionalizacija u CG, a u pojedinim oblastima i institucionalni vakuum, omogućili su postojanje njihovih brojnih *pseudo oblika* (imitacija, supstituta i improvizacija) kao što su: metainstitucionalizacija (stvaranje nadinstituta i totalnih instituta kontrole), institucionalni monizam („mesijansko“ nekontrolisano tržište bez paralelnog formiranja komplementarnih instituta), kvazi-institucionalizacija (paternalizam, monopolizam, lobizam, socijalna patologija, siva ekonomija, rentno orijentisano ponašanje, naturalizacija, ulična konverzija valuta, dominacija politike nad ekonomijom, grabeška privatizacija, privilegovani „novi preduzetnici“, itd.). Dakle, u periodu postsocijalističke tranzicije djelovao je čitav sistem kočionih faktora, koji su uslovlili stvaranje konglomeratne nesistemnosti, pri čemu je navedeno dejstvo bilo sinergističko i destruktivno.

Donošenje ekonomskih odluka je bilo pod uticajem moćnih administrativno-partijskih grupa. Pojedini „igrači“ i njihove veze su kao nad-instituti dominirali nad ekonomskim i drugim institutima. To je deformisalo cjelokupnu ekonomsku stvarnost i odgovarajuću institucio-

nalnu strukturu. Zato se s pravom može postaviti logično pitanje: koliko novi nomenklaturno-kriminalizovani i grabeški „kapitalizam“ u pojedinim državama tranzicije (koji je po našem mišljenju na Zapadu davno prevaziđen) liči na savremenu tržišnu ekonomiju zapadnog tipa? I dalje: da li je država u periodu postsocijalističke tranzicije bila (i ako jeste – u kojoj mjeri) instrument u službi pojedinih (pred)određenih korisnika (privilegovanih, povlašćenih) i da li je ona imala pokroviteljsko-redistributivnu ulogu (skrivenu pod plaštom neoliberalne strategije, a uobličenu na bazi principa tzv. Vašingtonskog konsenzusa)?

3.1 Neoliberalni mit o minimalnoj državi

Država se u periodu postsocijalističke tranzicije tretirala kao javno dobro koje treba urušiti i svesti ga na minimalističku mjeru (tzv. „mikro državu“). Smatra se da je to uslov brzog bogaćenja i dugoročne zaštite tako netržišno stečenog bogarstva. Pod navedenom sintagmom je sproveden radikalni ekonomski neoliberalizam. Zbog toga ne čude izuzetno slabi učinci instituta državnog regulisanja u periodu tranzicije mnogih postsocijalističkih država. Sve su češća mišljenja da se politička kompeticija ne reguliše posredstvom pravila izbora i da se političari takmiče za dobijanje privatne rente (Earle et al. 1996, p. 632). Postsocijalističke države u tome nijesu izuzetak.

Niko normalan i dobronamjeran ne osporava potrebu i neizbježnost tržišne ekonomije, ali je problematična, najblaže rečeno, a u praksi se dokazala kao pogubna njena monistička super-dominacija nad ostalim ekonomskim institutima. Svako normalan i dobronamjeran shvata da institucionalna infrastruktura pozitivno i sinergistički djeluje samo kad je kompletna. Bez komplementarnosti ekonomskih instituta je nemoguća uspješna i racionalna koordinacija društvenog i privrednog razvoja. Narušavanje institucionalne komplementarnosti, institucionalno konfrontiranje i institucionalno monističko i favorizovanje u bilo kojem smjeru onemogućuje razvoj i posledično urušava privredni i društveni poredak. Država nije samo kreator i garant svojinskih prava koja se razmjenjuju na tržištu, nego mora biti i kontrolor regularnosti navedenog procesa. Bez toga nema sigurnosti kao najvažnijeg svojinskog ovlašćenja, koje figuriše u svim mogućim kombinacijama koje čine svojinsko pravo. Institucionalna komplementarnost takođe podrazumijeva pravilnu i zakonitu funkcionalnu usmjerenost svih ekonomskih instituta.

Akumulacija kapitala, ekonomija obima i drugi ekonomski pokazatelji „nijesu izvori ekonomskog rasta, nego jesu sam rast“ (North, Thomas 1973, p. 2). Ako višedecenijski izostaju svi ti i mnogi drugi pozitivni ekonomski pokazatelji u uslovima primjene neoliberalnih ekonomskih recepata – da li je to dovoljno da se shvati njihova nekonzistentnost i društvena štetnost? Izostanak bilo kakvih kvalitetnih institucionalnih struktura (da ne govorimo o razvijenim) kao izvora dugoročnog ekonomskog razvoja i ekonomskog rasta je bio neophodan uslov grabeških „tranzicija“, što je jasno od samog početka. Političko-ekonomske vladajuće strukture su, prema Williamsonu (2000, p. 605) odgovorne za razvoj ekonomske institucio-

nalizacije. Pošto nikad nijesu odgovarale za reprodukovanje neuspjeha, ništa ih ne obavezuje da kritički preipitaju neoliberalne recepte. Zašto bi ih i preispitali kad su se pokazali kao idealna podloga za kvazi-institucionalizaciju, prvenstveno u oblasti sociopatološke preraspodjele svojinskih prava. O legitimnosti se samo piše i priča, ali se institucionalno ne istražuje. Obrazuju se zavisnosti poroćnog kruga, u kojem se kao korov razmnožava korupcija na svim nivoima društva, koja suzbija razvoj punokrvnih tržišnih instituta i mehanizama konkurencije. Njih skoro da i nema, osim u retorici ekonomskih kvazi-neoliberalna.

U institucionalnom i ekonomskom smislu, koliko god je diskutabilno pitanje optimalnih granica državnog miješanja u privredi, jasno je da je potrebno definisati i granice efikasnosti tržišta. Prednje se može jednostavno definisati potrebom normalnog, fleksibilnog i racionalnog institucionalnog djelovanja mješovite ekonomije. Idealnih modela nema, kao ni modela koji uspješno i jednako djeluju u svim uslovima, svakom vremenu i svakom prostoru. Ne postoji konsezus među predstavnicima raznih ekonomskih škola o navedenom modelu. Ali, postoji konsezus o modelu „*minimalne države*“ među tzv. libertarijancima (termin L. Rida). Naravno, njima se mogu postaviti mnoga pitanja: Da li se u navedenom modelu eliminiše prinuda? Da li se državna prinuda supstituiše prinudom povlašćenih pojedinaca i grupa (uglavnom preko partijskog monopola na istinu)? Da li ekonomske slobode važe za sve, ili samo za rijetke pojedince? Da li su bezgranične ekonomske slobode narušile nečija prava? Da li je npr. u zemljama tranzicije postojao i djelovao mehanizam zakonske zaštite svojinskih prava? Šta znače ekonomske slobode za manjinu, bez razvoja, evolucije i humanosti? Da li se zbog ekonomskih sloboda rijetkih dogodilo žrtvovanje jednih ljudi radi drugih, i ako jeste – može li se to opravdati? Da li je libertarijanstvo po praktičnim manifestacijama došlo u sukob sa sopstvenim principima? Da li je i u kojoj mjeri libertarijanstvo naopake okrenulo Kantovu ideju „*Odnositi se prema čovjeku kao cilju, a ne kao sredstvu*“? Podrazumijevaju li reforme uvažavanje interesa svih društvenih grupa, ili samo pojedinih? Itd.

Praksa je pokazala da se paradoksi Karla Poppera ne mogu riješiti bez prisustva efikasnih i razvijenih instituta. Bezgranične ekonomske „slobode“ pojedinaca, nastale netržišnim načinima bogaćenja, moguće su samo u institucionalnom vakuumu. Ograničavajući i zaštitnu silu iznad društva ne može niko sprovesti osim države i njenog regulisanja. Paradoksi Poppera ukazuju na potrebu „*minimalne države*“, ali ne dokazuju da postoje definisane granice takve države. Savremena realizacija ideje minimalne države u praksi mogla bi dovesti do novog oblika totalitarizma i ekonomskog redukcionizma. I bez te realizacije navedene ideje u praksi, ne možemo se oteti utisku da u nekim postsocijalističkim državama tranzicije postoje određeni oblici totalitarizma manjine obogaćene na monopolističkim principima netržišnih privilegija i monističkom institucionalnom rezonu pseudo-tržišta, koje je bilo regulisano ne na principima djelovanja tržišta, nego suprotno – djelovanja njegovih ograničenja. To je bio

glavni i nepremostiv paradoks tranzicijskog razvoja i uzrok reprodukovanja postsocijalističkih kriza.

Nećemo se baviti objašnjenjem terminologije, jer je već dovoljno napisano o korišćenju i zloupotrebi termina „liberalizam“. U tom smislu, samo ćemo podsjetiti na riječi njemačkog filozofa I. Herdera, koji pravilno konstatuje da „*kad se značenje termina toliko proširi da počne označavati sve i svašta, onda nastupa momenat kada on ne znači baš ništa*“ (cit. prema: Rakviašvili 2009, s. 122).

U periodu postsocijalističke tranzicije trebalo je sporeviti brojne reforme, prvenstveno u dijelu ekonomskih instituta, ekonomske i socijalne politike. U svim tim segmentima državna regulacija i kontrola je bila neophodna, ali je, ipak izostala. Sve je, ili skoro sve, izmaklo kontroli. Detaljnija analiza nije potrebna za dokazivanje osnovne hipoteze ovog rada. Dovoljni su katastrofalni rezultati tranzicije u pojedinim državama.

Umjesto jalove retorike o potrebi efikasnog ekonomskog instituta državnog regulisanja, navešćemo tabelu br. 1, koja sadrži ciljne i instrumentalne parametre razvoja (dakle: ciljevima i uslovima za njihovo ostvarenje), preuzetu od World Economic Forum-a iz 2008. Ona dovoljno indikativno govori o aktivnoj ulozi države u periodima modernizacije privrede, da ne govorimo o težim periodima izlaska privrede iz dugotrajne ekonomske krize.

Tabela br. 1 : Ciljni i instrumentalni parametri privreda u tranziciji

<i>Ciljni parametri</i>	<i>Instrumentalni parametri</i>
☐ Jaka i efiksana vlada, koja učestvuje u stvaranju i podršci komforme institucionalne sredine.	☐ Kvalitatan institucionalni ambijent.
☐ Snažan razvoj diversifikovane i konkurentno sposobne privrede.	☐ Razvijena proizvodna infrastruktura.
☐ Institucionalna sredina, koja doprinosi realizaciji preduzetničke inicijative.	☐ Visoka makroekonomska stabilnost.
☐ Društveno-politički sistem, koji uvažava interese građana, izbornost i smjenjivost viših organa vlasti i postojanje aktivnih povratnih veza između građana i vlasti.	☐ Efikasno zdravstvo i obrazovanje.
☐ Postojanje neformalnih instituta, koji odražavaju specifiku nacionalne kulture i obezbjeđuju tolerantnost građana prema drugim kulturama.	☐ Efikasna robna tržišta.
☐ Razumna otvorenost privrede i društva,	☐ Efikasno tržište rada.
	☐ Razvijeno finansijsko tržište.
	☐ Spremnost privrede za korišćenje najsavremenijih tehnologija.
	☐ Značajne razmjere tržišta na kojima djeluju domaće firme.
	☐ Razvijeni oblici uzajamnog djelovanja biznisa u okviru privrede.
	☐ 11. Efikasan nacionalni inovacioni sistem.

Izvor: *The Global Competitiveness Report 2008-2009, World Economic Forum, 2008, p. 3-7.*

Upoređenje ciljnih i instrumentalnih parametara omogućuje izvođenje mnogih zaključaka. Među njima se po svom značaju izdvajaju dva zaključka, i to: *prvi*, o potrebi istovremene realizacije prestrukturiranja i modernizacije privrede na nekoliko paralelnih nivoa, i *drugi*, o selektivnom korišćenju raznih parametara u raznim periodima reformi: počev od obima aktivnih resursa, preko efikasnosti iskorišćavanja resursa do primjene inovacija za dinamiziranje privrednog razvoja. Navedena tabela može korisno poslužiti kao specifično razvojno ogledalo, pa neka se zainteresovani u njemu pogledaju i potraže valjanost sopstvenih razvojnih ekonomskih recepata. Vidjeće odmah koliko su ti recepti usklađeni s navedenim parametrima. Samim tim će mogli da ocijene i njihovu validnost u dosadašnjem periodu tranzicije, kao i za izgradnju dugoročne privredne strategije razvoja.

Poznato je čak da instituti koji efikasno djeluju u jednim zemljama ne djeluju u drugim. To se objašnjava „neodgovaranjem“ tih instituta (*bad fit*) konkretnim lokalnim uslovima i specifičnostima (vidi šire u: Berkowitz et al. 2003, pp. 165-195). Tranzicijska praksa je ubjedljivo pokazala da makroekonomski i ostali neoliberalni ekonomski recepti uglavnom nijesu primjenjivi u uslovima neodgovarajuće postsocijalističke mikroekonomske sredine, koju karakterišu nerazvijeni preduzetnički i privatni sektor, institucionalni vakuum i dominacija monopolskih struktura. Interesantno je da diskutabilni i vjerovatno pogubni neoliberalni recept nikad nijesu primjenjivani u zemljama porijekla! Do čega je sve dovela vulgarizacija navedenih teorijskih recepata – najbolje govori praksa mnogih država.

Institut državnog regulisanja trebalo bi da uspješno rješava standardne probleme spoljnih efekata, na način koji karakteriše praksu razvijenih zemalja. Njegova degradacija u periodu postsocijalističke tranzicije najbolje objašnjava ekstremne spoljne efekte koji su pogubno djelovali na urušavanje privrednih sistema. Ali, u razvijenim zemljama postoji još jedan bitan, može se reći dopunski faktor relaksacije eksternalija. Radi se o razvijenoj *korporativnoj socijalnoj odgovornosti*. Baron (2001, pp. 7-9) smatra da je riječ o sredstvu kontrole eksternalija preko zaštite interesa stejkholdera, koje ne diktiraju direktni komercijalni interesi i zahtjevi tržišta. Da li se i u kojoj mjeri može govoriti o prisustvu ovog faktora u zemljama tranzicije?

Nema sumnje da je ekonomski institut državnog regulisanja, politički strukturiran i determinisan, u periodu tranzicije bio instrument u službi određenih korisnika (privilegovanih, povlašćenih) i da je na vulgarizovan način obavljao pokroviteljsko-redistributivnu ulogu, pod formom neoliberalne strategije.

3.2 Neodgovorena pitanja davno postavljena neoliberalnim ekonomistima – kvazi-reformatorima

Da li je navedena argumentacija dovoljna da pokaže svu nemoć i neubjedljivost kratkih, frazeoloških, uvredljivih, političkih, teorijskih i praktično neutemeljenih i nadasve retoričkih kvalifikacija pojedinih neoliberalnih „ekonomista“ (alibi i pseudo-reformista) izrečenih na

račun svojih kritičara? Da li oni uopšte mogu da daju valjane naučne odgovore na mnoga pitanja koja su im odavno postavljena u naučnoj ekonomskoj periodici, od kojih ćemo kao najvažnija ponoviti sledeća:

- ❑ Šta se stvarno misli kad se nekritički propagiraju privatni interesi, privatna svojina, privatna inicijativa, ekonomske slobode i sl. – tj. da li se misli samo na sopstvene interese i slobode uskog kruga ljudi (koje su rijetki pojedinci ostvarili), ili na te kategorije kao univerzalni fenomen (što svi žele, ali većina ne može ostvariti)?
- ❑ Koliko ima veze njihova lična pohlepa (nagon) za bogatjenjem s modelom ekonomskog liberalizma u pravom smislu riječi?
- ❑ Da su je u proteklom periodu tranzicije za sve (ili bar za većinu) važili isti uslovi koji su važili za neke (za manjinu), tj. da li je bila omogućena „jednakost mogućnosti“ (izraz M. & R. Friedman)? Je li degutantno kad monopolisti pričaju o ekonomskom liberalizmu?
- ❑ Jesu li monopolska sloboda i svojina obezbijeđeni na račun tuđih ekonomskih sloboda (narodnih nesloboda)?
- ❑ Da li je ono što ekonomske liberale (alibi–reformiste) razdvaja od liberalizma mnogo veće ili mnogo manje od onoga što ih spaja s njim?
- ❑ Da li su pseudo-ekonomski liberali zaboravili šta su to realne ekonomske slobode?
- ❑ Da li svaki čovjek kao društveno biće treba da uživa ekonomske slobode, ili samo da sluša i čita o njima, i to od onih koji su se već „nauživali“ tih sloboda i obezbijedili potomcima da u njima uživaju?
- ❑ Da li su ekonomskom liberalizmu kao respektivnom i ozbiljnom pravcu ekonomske misli uopšte potrebni „mesijanski“ ekonomski neoliberali, koji ga vulgarizaciju u praksi i nazovi teoriji?
- ❑ Da li je opravdana apsolutizacija tržišta kao instituta „jednakih mogućnosti“ (M. Friedman)
- ❑ Da li je opravdan bilo koji oblik privatizacije, kojim se vrši nasilje nad političkim, socijalnim, pravnim, etičkim i ekonomskim interesima građana i koji dovodi do prihvatizacije?
- ❑ Da li institucionalizacija može realizovati na svojoj suprotnosti?
- ❑ Mogu li pseudo–reformatori cost-benefit analizom ili bilo kojom drugom metodologijom dokazati da postsocijalistička tranzicija i savremena svjetska ekonomska kriza nijesu dovoljni da ukažu na paradoksalnost njihovih preporuka?
- ❑ Smatraju li pomenuti zaista da je od prednjeg važnije pisati i pričati o ekonomskoj nauci i ekonomskom neoliberalizmu u relativno tiražnim medijima (koji se prodaju po dampinškoj cijeni i direktno su propagandnog karaktera), samo zato da bi masovno uticali i kreirali svijest ljudi (javno mnjenje)?

Nije toliko teško savladati ni apstraktne teorijske, ni krizne praktične lekcije, koliko se, izgleda, teško odreći vječito dominantnih *interesa*, koji se u razmatranom slučaju

već dugo i dominantno oslanjaju na neoliberalnu ekonomsku retoriku. Vulgarizaciju neoliberalnih principa dokazuje a) nemjerljiv raskorak između napadne retorike (proklamovanje principa tržišne konkurencije) i realne monopolisane prakse i b) njihova surova redukcija na bogatu manjinu. Na taj način se, pored ostalog, pravi nedopustiva metodološka greška, jer se igniše fenomenologija masovnosti individualnih ekonomskih sloboda.

Jalove i formalističko-apstraktne teorijske elaboracije ne izlaze iz okvira maglovitog i začaranog neoliberalnog kruga, sastavljenog od relacija: ekonomske slobode – privatna svojina – preduzetništvo – tržište. U tom krugu i na svim njegovim pojedinačnim karikama mogu da "igraju" samo rijetki pojedinci. Ni na jednom od navedenih elemenata začaranog kruga u većini postsocijalističkih privreda nema prave konkurencije (da ne govorimo o potrebnoj masovnosti), redukovan je ekonomski izbor, a samim tim i ekonomske slobode, privatna svojina je privilegija malog broja ljudi, što uslovljava i malobrojnost efikasnih vlasnika (koji su istovremeno i preduzetnici), tržišne strukture su značajno deformisane, itd. To je i naša ekonomska stvarnost, koja dovoljno indikativno govori o apsurdnosti vulgarizovanih neoliberalnih preporuka.

Neoliberalna mitologija nije slučajno izabrana, jer tržišna formula djeluje mesijanski na stanovništvo u, u smislu vjere i nade u više slobode, privatne inicijative, privatne svojine i odgovarajuće motivacije, efikasnosti i sl. Zaboravilo se (ili namjerno zanemarilo) da je svaka mitologija u principu iracionalna, a da ekonomija pretpostavlja racionalno ponašanje. Objašnjenja se možda mogu tražiti u odgovorima na pitanja: u čiju je korist išlo nekontrolisano i neoliberalno „oslobađanje ekonomije“ i ko je to ograničavao ekonomske slobode?

4. Zaključak

Saznanja ekonomske nauke i ekonomska stvarnost pokazali su da je neophodno potrebno regulisanje tržišta (institucionalizacija tržišta kao ekonomskog instituta) ako se žele izbjeći veliki ekonomski problemi, krize, nezaposlenost, siromašenje i neizvjesnost, odnosno smanjiti posledice stihijnih tržišnih djelovanja. U uslovima izražene nesistemnosti (organizacionog, institucionalnog i normativnog vakuuma) u mnogim postsocijalističkim državama nije bilo moguće formiranje efikasnih ekonomskih instituta. Strukture vlasti su se opredijelile za rekonbinovane institute, koji su omogućili uspostavljanje raznih oblika kvazi-institucionalnih odnosa. Forsiranje institucionalnog monizma (tržišnog, dominantno neoliberalnog tipa) i usko privilegovane motivacija i preduzetničke inicijative rijetkih pojedinaca dovelo je do nesagledivih i dugoročnih kriznih posledica.

Maksimizacija profita po bilo koju cijenu, nezavisno od njegovog porijekla je najvažniji vrijednosni kriterijum neoliberalne ekonomije, koji nigdje u svijetu nije donio ekonomski prosperitet, osim rijetkim i povlašćenim pojedincima, koji su se obogatili transferima državne imovine u privatnu. To je dokazani i vidljivi rezultat apsolutizacije tržišnih sloboda i isključivosti njihovih zagovornika,

koji su često bili zvanični ili ideološki „reformatori“ društava, koja sada grcaju u problemima, krizama, zaduženostima, siromaštvu, nejednakostima i bogatom sociopološkom miljeu. Paradoksalno je da su u tim ekonomski degradiranim sredinama i dalje aktuelni zagovornici neoliberalne ekonomske doktrine, koja nije nigdje uspješno primijenjena svijetu, a u razvijenom svijetu su samo selektivno i vremenski ograničeno primjenjivane neke mjere iz tog paklenog ekonomskog paketa.

Ne smije se poistovjećivati ekonomski neoliberalizam kao ideologija krupnog kapitala i onih koji žele na brzinu da se obogate, netržišnim metodama i na račun drugih, sa prirodnim djelovanjem tržišta kao ravnopravnog ekonomskog instituta i ekonomskog zakona, niti se smiju pozitivna dejstva tržišta pripisivati modelu ekonomskog neoliberalizma.

Empirijske analize pokazuju da od uslova na tržištu, zakonitosti tržišnih transakcija, tržišne infrastrukture, razvijenosti i komplementarnosti ekonomskih instituta zavisi ekonomski prosperitet, a ne nikako od apstraktnih makroekonomskih neoliberalnih recepata, neprilagođenih mikroekonomskim uslovima. Šta reći za neselektivnu primjenu monističkih recepata, kad se zna da je ekonomska nauka dokazala da čak instituti koji uspješno funkcionišu u jednom okruženju pokazuju svoju neefikasnost u drugom. Sve to upućuje na zaključak da ekonomski razvoj konkretne države zavisi od sposobnosti prilagođavanja sopstvenog institucionalnog ambijenta razvijenim uzornim modelima.

Modernizacija državnog regulisanja kao institucionalna inovacija predstavlja apsolutan društveni i privredni prioritet u spektru antikriznih mjera ekonomske politike. Koliko god se ljudi zavaravali pričama o tržištu, svojini, konkurenciji i preduzetništvu, svakom dobronamjerniku je jasno da sve počinje i završava se u okvirima instituta državnog regulisanja, od čije fleksibilnosti, racionalnosti i regulisanosti zavise navedene kategorije, ostali ekonomski instituti i prevazilaženje institucionalnog vakuuma, koji generiše nekonkurentne sredine.

Ideologija kao skup subjektivnih modela uticaja uspješno je preslikala dejstvo svojih glasačkih izbornih strategija na ekonomsko-institucionalnu oblast. Ona je odlučujuće djelovala na redukciju individualnih izbora i ekonomskih sloboda, uz vjerovatnoću dejstva dugoročne pozitivne (za nju) povratne sprege.

Literatura

Baron, D. (2001), „Private Politics Corporate Social Responsibility and Integrated Strategy“, *Journal of Economics and Management Strategy* N° 1, Vol., 7-45.

Berkowitz, D. et al. (2003), „Economic Development, Legality and the Transplant Effect“, *European Economic Review* N° 1, Vol. 47, 165-195.

Budak, J., Sumpor, M. (2009), „Nova institucionalna ekonomika i institucionalna konvergencija“, *Ekonomski pregled* 60 (3-4), 168-195.

Drašković, V. (2002), *Kontrasti globalizacije*, Beograd-Kotor: Ekonomika i fakultet za pomorstvo.

_____ (2005), „Individualizam i institucije“, *Montenegrin Journal of Economics* N° 2, Vol 1, 57-70.

Drašković, V., Drašković, M. (2009) „Antikrizna ekonomska politika i inovaciono-institucionalni model privrednog rasta“, *Ekonomija* (Zagreb), br. 2, god. 16, 611-626.

Drašković, V., Drašković, M. (2009), „Neoinstitucionalizam, neoliberalizam i globalna finansijska kriza“, *Montenegrin Journal of Economics* N° 9, Vol 5, 23-32.

Earle J. S., et al. (1996), *Ownership Structures, Patterns of Control, and Enterprise Behavior in Russia*. In: Simon Commander Q. Fan and Mark Schaffer, (eds.). *Enterprise Restructuring and Economic Policy in Russia*, Washington, D.C.: The World Bank, 205-252.

Galbraith, J. K. (1977), *Doba neizvjesnosti*, Zagreb: Stvarnost.

Mesarić, M. (2006), „Dugoročna neodrživost tržišnog fundamentalizma i neoliberalnog kapitalizma“, *Ekonomski pregled* br. 9-10, Zagreb,

Murell, P. (1996), „How Far has the Transition Progressed“, *Journal of Economic Perspectives*, 10, 29-42.

North, D., Thomas, R. (1973), *The Rise of Western World: A New Economic History*, Cambridge: Cambridge University Press.

Rakviašvili, A. (2009), „Libertarijanska koncepcija gospodarstva: logika i moral“, *Voprosi ekonomiki* br. , 119-131.

The Global Competitiveness Report 2008-2009, *World Economic Forum*, 2008.

Vedin, N. V. (2002), „Postindustrial'noe obščestvo: stanovlenie novoj sistemi prisvoenija“, *Problemi sovremennoj ekonomiki* N° 1, Vol 1, 17-37.

Williamson, O. (2000), „The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead“, *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXVIII, N° 3.
